

Denne teksten på vårt eget språk gir oss et levende tidsbilde av årets vekslings mellom faste og fest, forventning og feiring, rett før reformasjonen endret kalenderen og kirkelivet.

FEM HUNDRE ÅRS KATOLSK KULTUR

Da erkebiskop Valkendorf tok boktrykkerkunsten i bruk for gudstjenestebøkene i Norge, var det gått 64 år siden Gutenbergs bibel ble trykt og 37 år siden den første trykte skandinaviske boken kom, tidebønnsboken for Odense i Danmark. 25. mai 1519 var endelig Norges første trykte bok klar fra trykkeriet i København, *Missale Nidrosiense*, Nidaros-missalet, den store (33 x 23,5 cm) messeboken til bruk på alteret med alle tekstene til messen. 4. juli samme år kom den lille (15,3 x 10,7 cm) tidebønnsboken for Nidaros, *Breviarium Nidrosiense*, trykt i Paris med alle tekstene til de åtte daglige (og nattlige) tidebønnene prester og klosterfolk skulle be. Her, i den andre trykte boken, finner vi den første trykte teksten på vårt eget språk.

I anledning av femhundreårsjubileet ble de to bøkene i mai utgitt på nytt som åpent tilgjengelige e-bøker i fullstendig transkripsjon fra den gotiske trykkskriften, med Ingrid Sperber som redaktør og med

Sigurd Hareide
er universitets-
lektor i KRLE ved
Universitetet i
Sørøst-Norge
og medlem av
Norsk katolsk
bisperåds litur-
gikommisjon.

Artikkelen bygger på en kronikk publisert i avisen *Vårt Land* 4. juli 2019, på femhundreårsdagen for den første trykte tekst på norsk.

NORGES FØRSTE OG NIDAROSPROVINSENS SISTE

At han hadde «reddet Nidaros-liturgien», visste nok erkebiskop Erik Valkendorf lite om. Han ville sørge for at Nidaros-liturgien ble feiret på samme måte i hele den enorme kirkeprovinsen han ledet: fem bispedømmer i fastlands-Norge, to på Island og ett på Færøyene. Men da reformasjonen rammet landet i 1537, var Nidaros-liturgien alt annet enn reddet. Norges første trykte bøker ble den katolske Nidarosprovinsens siste.

Nå skulle den femhundreårige kristne

kulturen omformes radikalt. Katolsk tro og kirkeorganisasjon som hadde frembrakt 1519-bøkene, ble forbudt. Katolske biskoper som ikke overgav seg frivillig eller rømte landet, ble fengslet. Fortellingen om disse bøkene er også fortellingen om den store omveltningen som kom 18 år etter trykkingen. Og knapt noe sted fremtrer dette tidsskillet tydeligere enn om vi sammenligner den norske teksten fra 1519 med den nye lutherske kirkeordningen fra 1537.

FASTE OG FEST, FORBEREDELSE OG FEIRING

Den første trykte teksten på norsk språk er en slags kalender over hvordan «heligdager og faste i Nidaros bispedømme» skal holdes «etter kristenretten». I tidebønnsboken for Nidaros er de to sidene på norsk plassert foran den latinske, liturgiske kalenderen som har én side for hver måned. Men hvorfor plassere en slik tekst på folkespråket i en lang bønnebok for prestene på latin? Ifølge Ivar Berg som har skrevet doktoravhandling om skrivemiljøet

KUNSTVERK: En side fra *Breviarium Nidrosiense*.

MESSEBOK: En side fra *Missale Nidrosiense*.

«Bøkene er blitt kalt *den unike oppsummeringen av århundrers religiøse kultur*. Her er fem hundre års katolsk kultur samlet mellom fire permer.»

ved Nidaros erkesete i senmiddelalderen, er språket alderdommelig. De to sidene på norsk bruker ikke samtidens språkform. Det vitner om tradisjonsoverføring fra de gamle, norske kristenrettene. Selv om erkebiskopen var fra Danmark og boken ble trykt i Paris, hindret det ikke redaktørene i å ta med tradisjonsstoffet om høytidene.

Det er likevel innholdet som gir den viktigste nøkkelen til å forklare den norske teksten i en latinsk bok. Dette tradisjonsstoffet fra kristenrettene måtte folk kjenne for å kunne praktisere sin kristne tro. Kanskje lettet det prestens formidling av faste- og festdagsbestemmelsene noe at oversettelsen allerede var gjort, samtidig som den var i tråd med de gamle norrøne uttrykkene? Den norske teksten er en kalender for folket, i motsetning til den latinske, som den norske teksten danner en folkespråklig innledning til. Ikke bare språket, men også presisjonsnivået og graderingen av festene er forskjellig i de to kalenderne.

Folkekalenderen gjengir det som hadde betydning for folket, nemlig hvor mye eller lite man skulle faste før høytiden og hvor tidlig helligdagen startet. Før de største høytidene var det både faste og nonshelg: Man skulle faste på forhånd og starte helligdagen ved non (niende time, klokka tre) dagen før, slik juledagen fortsatt starter med julaften. Den latinske kalenderen på sin side følger en finstilt liturgisk rangering av høytider, fester og minnedager. Festgraden

bestemmes bl.a. ut fra om det er tre, seks eller ni tekstlesninger under nattbønnen. Selv om lekfolket ble oppfordret til å være tilstede ved tidebønnene, og også var det fra tid til annen, hadde slike detaljer begrenset interesse. Men hva slags forberedelse i form av faste festen krevde, og når den startet, trengte folk å vite.

PRIMSTAVEN SOM KATOLSK MOTKULTUR

I folkekalenderen listes det opp i alt 55 høytidsdager utenom søndager. I tillegg til fastebestemmelser i forkant av helligdagene, gis det bestemmelser om ulike fasteperioder. Med reformasjonens kirkeordning fra 1537 ble kun seks av folkekalenderens 34 helgendager beholdt. Ved jul og påske ble antallet helligdager sterkt redusert, og samtlige av årets mange fastedager ble forkastet. Felles for de seks helgendagene som ble beholdt, var at de alle, med unntak av allehelgensdag (1. november), kunne knyttes til bibelske hendelser og personer (tre Maria-fester, St. Hans/Johannes døperen og erkeengelen Mikael). Alle de andre helgendagene folk hadde så kjær, var fjernet fra kalenderen. Reformasjonen av tiden ble den store reduksjonen av kirke- og helgenåret.

I praksis fortsatte likevel vekslingen mellom forberedelse og feiring. Faste hørte lenge med til folkets høytidsforberedelser, og mange av de forbudte katolske helgenfestene ble feiret av folk flest i århundrer etter at de formelt var avskaffet. Vi finner dem på primstavene, de

gamle norske bondekalenderne fra etterreformatorisk tid. Med sine mer eller mindre kryptiske symboler for helgeners attributter eller årstidens mat- og værhendelser, vitner primstavene om en seig motstand mot dansk kongens nyordning. De forteller en annen fortelling om det rituelle året i Norge enn de offisielle kongelige kildene. Primstavene minner oss om en folkelig, katolsk motkultur som varte lenge og har dype røtter.

VISDOM FOR VÅR TID?

Midt i Norges tusenårige kristne historie står denne første trykte teksten på norsk. Kanskje har den et budskap også i dagens sekulariserte kultur? Bak reglene for høytider og fastetider kan vi skimte bildet av en tidsalder som visste forskjellen på forberedelse og feiring, forventning og fullbyrdelse, faste og fest.

Budskapet kan oppsummeres med den definisjonen av ritualer som reven gir i Antoine de Saint-Exupérys bok *Den lille prinsen*: Folkekalenderen fra 1519 vitner om en tid som visste hva et ritual og en høytid er, for det er å vite «når mitt hjerte skal begynne å danse». For en slik innsikt fortjener den første trykte tekst på norsk både feiring og en smule ettertanke, ikke minst nå i adventstiden som er mer enn en førjulstid og derfor også noe annet enn jul på forskudd. Teksten som ble uaktuell ved reformasjonen, byr altså paradoksalt nok på levende visdom til oss fem hundre år etter, nå på tampen av Bokåret 2019. •